

трасти між жидівською та українською людністю й пояснює її причини. Справедливо схарактеризована роля польського законодавства і шляхотської колонізації, як чинників прихильних для розросту Жидів. Що до первісних причин окремішности та експлоатативного характеру їх добачаємо певну неясність у автора. Він не рішаєть ся висловити, чи причиною їх був психічний їх напрям, чи він виробив ся під впливом численних переслідувань. Нам видаєть ся певнійшим се друге пояснення. Самі-ж переслідування треба радше звести до релігійно-етичних мотивів. Сучасний нам антисемітизм покааує се ясно, особливо в західній Європі. Вкінці доходить автор до сумного результата, що українські землі — осередок усіх Жидів на сьвітї, бо удержують $\frac{2}{3}$ їх числа. А всі вони, майже виключно, творять спекулятивно-торговельну клясу. В Австрії відносини сї треба назвати менш користними, аніж у Росії.

У другій статї переходить автор до обговорення сучасного нам економічно-соціального становища жидівського елемента в українських землях. Висновки свої він опирає головно на материялах Чубинського і на иньших розвідках та статях. Деякі з поміж них може занадто публіцистичного характеру, щоб аж приводити виписки з них. Звідти подекуди затрачуєть ся спокійний тон і в автора. Головні одначе погляди і виводи його поважні й вірні. Він обговорює та характеризує Жидів відповідно до того, чим і як вони займають ся. Результатом того може бути ось що: з півтора міліона українських Жидів 75% займаєть ся непродуктивною роботою — спекуляціями всякого рода, а значна частина жебрацтвом; иньші всі працюють в тяжших обставинах: 21% єсть ремісників, наємників і т. и., а 4% обробляє землю. З характеристик кожної з тих головних галувий жидівського прожитку цікава та, що дотичить Жидів-хліборобів. Виходить, що змагання російського уряду, щоб притягнути їх до сільського господарства, не вдають ся.

С. Т.

Dr. Stanisław Kutrzeba — Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich (Rozprawy wydz. hist.-fil. т. XL і XLII, 1901—2).

Молодий краківський учений постановив на підставі судових книг відтворити організацію провінціального судівництва в Польщі кінця XIV і до початків XVI в. Титул не зовсім відповідає змісту, бо автор говорить також про суди вічеві і провінціональних соймів; суди німецького права, духовні й домініяльні лишені на боці; при тім автор слідить лише організацію, не входячи в справу компетенцій, а також не входить і в історію інститутів, беручи їх готовими, як вони виступають в означенім ним часі.

Праця поділена на одинадцять розділ. Перший розділ, присвячений Краківському воєводству, займає перейшло третину всієї праці (Rozprawy XL с. 289—410); половину того займає друге малопольське воєводство — Сендомірське (розд. II, т. XL с. 75—138). Другу, меншу половину праці (с. 139—233 і 333—386) виповнюють сім інших воєводств — Ленчицьке (III), Серадзьке (IV), Куявське (V), Іновроцлавське (VI), Руське (VIII), Познанське (IX), Каліське (X) й землі Велюнська (VII) і Вховська (XI) — деякі з них займають лише по кілька сторін. Бракує як бачимо Мазовша, Люблинського воєводства і кількох руських провінцій.

Непропорціональність в трактуванні поодиноких воєводств залежала не тільки від того, що нпр. Краківське воєводство служить автору за вихідну точку до підставових спостережень над судовою організацією, до яких він потім лише відкликається, — не тільки від не однакового багатства матеріялу (для деяких воєводств з-перед XVI в. судових книг не заховалося зовсім), але також і від не однакової приступності для автора деяких архівів (бачу, що судових книг перехованих в Росії автор зовсім не рушав), а в кінці, як признає сам автор — і брак часу, а raczej konieczność przeglądu wszystkich ksiąg w ciągu pewnego szczupłego wymierzonego przeciągu czasu. Сі обставини — що автор обмежився тільки архівами галицькими і пруськими та що він, зачеркнувши собі за широко раму розвідки і вперед звязавши себе ще певним речінцем праці, потім старався доконче в границях того часу обробити хоч так сяк усі ті дев'ять воєводств — перші хиби розвідки. Розуміється, ad impossibilia nemo tenetur, і від автора ніхто не може жадати, аби він з рівною старанністю використав всі судові книги, видані й невидані, давньої Польщі до р. 1501, але супроти таких труднощостей чи не ліпше було обмежитися кількома воєводствами, більше типовими, і їх з можливою старанністю обробити?

Далі, автор не дуже любить відкривати перед нами процес, яким досягнені його висновки. Він досить скупий на цитати, боїться ними заплутати працю, обіцяє в будучності натомість якусь хрестоматію судових записок і голословно заявляє, що його висновки оперті на масі фактів. Але бачучи, що деякі воєводства проробляв автор в границях „скупо визначеного часу“, а не знаючи, як саме проробляв їх автор, яким матеріялом і як оперував, не можемо мати повного довіря до його загальних висновків, бо не знаємо, як багатим запасом матеріялу підперті поодинокі його висновки.

Руське воєводство (с. 211—234) належить до легше оброблених автором, хоч він мав тут таку масу матеріялу як для ні одного иньшого, а також і попередників на полі дослідів (між літературою — с. 211 —

не згадує він праць не-польських, а випадало-б згадати хоч би розвідки проф. Линниченка з р. 1891 і 1894, але можливо, що до Кракова вони ще не доїхали), а організація судівництва має значні відміни від інших провінцій. Автор коротенько говорить про поділ на землі й повіті, організацію судів земських і ґродських, ще коротше про підкоморські й вічеві. Єсть тут кілька нових і інтересних спостережень, і за браком такої схемки в дотеперішній можна подякувати автору і за се, але, розуміть ся, вичерпати порушених питань він абсолютно не міг в пій (подекуди сам зазначає се — впр. про склад перемишльського суда кошмірників -- с. 220).

Обминувши зовсім історію інституцій Руських земель і виходячи просто від заведення польського права в 1435 р., автор не міг вяснити деяких порушених ним справ (впр. про уряд руського генерального старости). В противнім разі він менше-б бачив тут умисних модифікацій в польській судовій схемі, умисних поліпшень (се його провідна гадка), а більше результатів давнішого життя краю. Справу старостинських судів не-ґродських (с. 226) могла-б шановному автору вяснити моя книжка про Барське староство, йому, розуміть ся, не знана. Ріжних lapsus-ів вибрати не буду, згадаю лише одну важнішу справу: автор припускає, що львівський староста був заравом старостою буським (с. 228); я не знаю, чи памятав при тім автор, що Буськ належав уже до иншого воеводства, але мині його припущенне не лізе в голову, а що автор і тут цитує тільки одну судову записку, неясного змісту, тож годі мині сконтролювати його гіпотезу. Думаю, що се просте непорозумінне.

Обговоривши, бодай злегка, Руське воеводство, ш. автор так як би забув про два инші воеводства — Белзьке й Подільське, а також хоч і згадав, але таки поминув зовсім землю Холмську. Правда, Подільське воеводство не має книг в XV в. (його земські книги зачинають ся лише від р. 1521), але поодинокі судові акти має, і на підставі їх все-ж таки можна було-б сказати про нього більше як про воеводство Іновроцлавське, обговорене автором на півстороні. Воеводство-ж Белзьке й земля Холмська мають порядний запас книг — що правда, не так в Галичині (в львівськiм архіві одначе є також фрагменти книг белзького воеводства), а в Виленськiм архіві. Там маємо (як каже урядова опись, котру я читав і винотував в р. 1892) книги холмські земські від р. 1428, ґродські від р. 1402(?), красноставські земські від р. 1430, підкоморські холмські й красноставські від р. 1443, городельські земські від р. 1469... Коли автор бодай перепросив читачів, що поминув Люблинське воеводство — люблинські книги тепер також у Вильні — то випадало-б перепросити й за Белзьке й Холмське. А властиво випадало-б, не перепро-

шуючи, заглянути до виленського й варшавського архива. Прецінь се-ж не до Мукдена дорога.

М. Грушевський.

Литовско-русскій сеймъ, опытъ по исторіи учрежденія въ связи съ внутреннимъ строемъ и внѣшнею исторію государства, Матвѣя Любавскаго, Мва, 1901, ст. 850+232+LXXII (відб. з Чтеній московських 1900—1 рр.).

Уже титул сей книги (що вийшла, до річи сказати зовсім не в 1900, як значить ся на титулі, а десь в половині 1901) показує, як широко ставить задачу своєї розвідки автор. В передмові він розсуває її границі ще ширше: нинішня праця має служити доповненням його книги Областное дѣленіе и провинціальное управление Литовско-Русскаго государства — там автор займав ся адміністрацією провінціальною, тут — центральною організацією держави, і то в звязку з суспільною організацією. Таким чином сі дві праці разом так як би мали дати образ цілого державного устрою в князівства Литовського. Такий плян поясняє нам уклад обох праць, що не зовсім відповідає їх титулам — обидві дають далеко більше ніж їх титули обіцяють. Та хоч при теперішнім, дуже ще не розробленим стані історії державного права в кн. Литовського дослідники будуть, певно, вдячні авторови за його екскурзи і в сферу суспільного укладу й історії вищої адміністрації в князівства, але... — забагато того всього як на історію сойму, а за мало як на історію устрою в кн. Литовського.

Книга складаєть ся з вступу, семи глав, додатків — документів, і показчика.

Перші дві глави — се гєнеза сойма в кн. Литовського. Автор виходить з погляда, висловленого ним у вступі (с. 19), що сойм „зародив ся в часі уставлення унії в князівства з Польщею“, отже в гл. I—II слідить історію унії й взагалі польсько-литовських відносин від р. 1385 до смерти в. кн. Олександра. Властиво се начерк як на історію сойма не конче потрібний, а на історію унії дещо за побіжний. Коли вже шукати зародків сойма, то треба було піти іще далі — в історію ради в князівства, самий же сойм з'явив ся далеко пізнійше від початків унії. Замість оповідати історію унії *per longum et latum*, ш. автор з більшою користію для праці міг би вибрати самі характеристичні моменти, що вплинули на вироблення сойма й його склад. А так в історії унії никне гєнеза сойма, і читачу неясним лишаєть ся, що властиво уважає автор соймом — де кінчить ся рада й починаєть ся сойм, і коли він властиво народив ся — чи під час боротьби Витовта з Ягайлом, чи за Казимира, чи за Жигимонта Старого, коли властиво вперше сформуєть ся він. Не без того при тім, що автор не всюди паує над своїм викладом, безпотрібно захопивши